

POGÁCSÁS Péter

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Earth Sciences Doctoral School, Pécs, Hungary

petraconsult@t-online.hu

**A TÁRSADALOMFÖLDRAJZI RÉGIÓALKOTÁS NÉHÁNY KIHÍVÁSA, ÉS
KEZELÉSÜK A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI MAGYARORSZÁG PÉLDÁJÁN
KERESZTÜL**

*CHALLENGES OF THE SOCIAL GEOGRAPHIC REGION FORMATION AND THEIR
MANAGEMENT THROUGH THE EXAMPLE OF HUNGARY IN THE POST-
TRANSITION PERIOD*

ABSTRACT

The division of Hungary into natural and social geography regions has already a significant literature in Hungarian regional science. The regional models on various historical periods of Hungary set up with a strong professional base have been created often in different perspectives and with the use of different regional factors; in their comparison they can be combined with different advantages and disadvantages. The division of Hungary into homogeneous regions covers the whole of the space and can serve as a good approach to the sufficiently aggregate economic-based region formation. The spatial division models based on the connection systems often serve to describe the more general economic and social processes that appear in the settlement structures and in the transport and transportation links, but which are hidden behind them. However, reaching the demanding professional goals associated with them is often difficult.

The data describing the economic and social relationship between centres and their attraction areas are limited in the current systems. In the absence of relevant data, region formation is forced to compromise on displaying the rapidly changing social geographic processes.

Kulcsszavak: Magyarország, társadalomföldrajzi régiók, térfelosztási modell, központok, társadalomföldrajzi folyamatok

Keynotes: Hungary, social geography regions, spatial division model, centres, social geographic processes

1. Bevezetés

A hazai regionális tudományban jelentős irodalma alakult ki Magyarország természet- és társadalomföldrajzi régiófelosztásának. Maga a tudományos igényű földrajzi elemzés a dualizmus idején vált elfogadottá Magyarországon, és szintén ez az a korszak, amikor az ország társadalomföldrajzi térszerkezete talán a legnagyobb hatású és leggyorsabb átalakuláson ment keresztül. Mindez a kor divatos liberális gazdaság- és társadalompolitikája következtében visszafogott állami beavatkozások mellett zajlott, ami lehetőséget teremt arra, hogy a változások a természeti környezet hatásának, vagy a piac és a társadalom immanens erőinek legyenek tulajdoníthatók, ami még izgalmasabbá teszi a tudományos vizsgálatot. A másfél évszázaddal ezelőtt lezajlott átalakulások értelmezése és a trianoni trauma feldolgozása a mai napig új motivációkat ad Magyarország különböző korszakaiban érvényesülő természet- és társadalomföldrajzi térszerkezetének vizsgálatához. Ma már az ország történelmének minden korszakára vonatkozóan történtek regionalizálási kísérletek, de a legtöbb régiófelosztási munka továbbra is a dualizmus kori Magyarország szerkezetét vizsgálja,¹ melyeken egyszersmind a régióalkotás felfogásbeli különbségei is jól megfigyelhetők.

2. A régióalkotás módszertani különbségei

A természet- vagy társadalomföldrajzi tér felosztására többféle megközelítési módot ismer a regionalizmussal foglalkozó szakirodalom. Ezekben belül leggyakrabban a funkcionális (pozitív-tudományos alapon leírható), a formális (szabályozáson alapuló) és a szimbolikus (kognitív, informális, virtuális) térértelmezéseket² különböztetik meg. Írásomban a hazai tudományos elemzésekben leggyakrabban alkalmazott, funkcionális megközelítésű régióalkotással kívánok foglalkozni.

A tér régiókra osztásának alapvető rendezőelve, hogy a lehatárolt egység egyes elemei, helyei között összefüggést tételez fel, ami egyben meg is különbözteti őket más régiókhoz tartozó helyektől. A társadalomföldrajzi régióalkotás leggyakrabban a gazdasági, a területfelhasználási (településszerkezeti) és a népességföldrajzi tényezőkön alapul.³ Egyes szerzők a fő tényezők vizsgálata mellett az erős összetartozás tudatát is a társadalomföldrajzi régiók szükséges ismérvének tartják.⁴

A régiók lehatárolásának kritériumai és az alkotórészek közötti összekötő erők (struktúráképző tényezők) beazonosításának módszertana szerint két régiótípust szoktak megkülönböztetni: a homogén (formális régió, struktúrarégió) és a kapcsolati alapon álló (funkcionális, polarizált,

nodális) régiót. A homogén régiók egyes belső elemei, helyei között a lehatárolás tényezői alapján a hasonlóságot tételezik fel, ugyanezen struktúraképző tényezők más régiók helyei felé ugyanakkor a különbözőséget jelenítik meg. A homogén régiók meghatározásához általában 1-2 struktúraképző tényezőt lehet jól alkalmazni; amennyiben mégis több tényezőt vizsgálnak, azokat gyakran komplex mutatókban egyesítik. A kapcsolati, funkcionális régiók egy vagy több vonzásközpont (centrumhelyet) és azok által függésben tartott perifériákat határoznak meg. A központi és a perifériaterületek a közöttük fennálló kapcsolatrendszer természete alapján kerülnek lehatárolásra. Ebben a típusú régióalkotásban fontos szerepe van a régió belüli tereket összekötő kapcsolati, áramlási rendszerek leírásának. A kapcsolati rendszerek alapján meghatározott régiók között gyakran láthatóvá válnak olyan terek is, amelyek nem köthetők egyértelműen egyetlen kapcsolati régióhoz sem. A kapcsolati alapon álló régiófelosztások ezeket a besorolatlan tereket tulajdonképpen homogén terekként kezelve, a választott módszertannal le nem írható, köztes területként határozzák meg.

A különböző megközelítésű régióalkotások a maguk által választott rendezőelvek alapján meghatározott konzisztenciára törekszenek, mind egyikük értelmezési keretét természetszerűen behatárolja, hogy a választott módszertan és rendező elv alapján képes csak leírni egy adott helyen és időben meghatározott teret. Azt, hogy milyen közelítéssel sikerült egy régiófelosztási modellel leírni a valóságot, a külső elemzők sokszor az alapján ítélik meg, hogy a régióalkotáshoz milyen mértékben sikerült megfelelő minőségű és mennyiségű adatot bevonni, valamint, hogy a felállított régiómodell milyen közelítéssel ad magyarázatot a vizsgált térben bekövetkező változásokra.

3. Magyarország társadalomföldrajzi régiófelosztásának jelentős modelljei

A 20. század 2. világháborút megelőző szakaszában alkotó magyar földrajztudósok az ország régiófelosztása tekintetében a teljes Kárpát-medencét vizsgálták, gondolkodásmódjukat meghatározta a természetföldrajzi szemlélet, azon belül is a Hajdú Zoltán által földrajzi determinizmusként leírt irányzat.⁵ Prinz Gyula és a Bulla Béla–Mendöl Tibor szerzőpáros régiófelosztásaikban alapvetően a történelmi Magyarország természetföldrajzi felosztását végzik el, de ennek során megemlítik a természeti tényezők gazdasági régióképző szerepét is.⁶ Fodor Ferenc Magyarország gazdasági földrajzáról írott könyvében szintén hosszú része-

ket szentel Nagy-Magyarország természetföldrajzi adottságainak, valamint ezek településszerkezetre és gazdaságra gyakorolt hatásainak, de régiófelosztásában a mezőgazdasági és az ipari termelés teljesítményét is fontos struktúráképző tényezőként kezeli.⁷

A rendszerváltás után Frisnyák Sándor fordult először a történelmi Magyarország régiói felé.⁸ Tanulmányaiban több korszakra vonatkozóan is elkészítette az ország nagyrégiós felosztását. A feudális korra vonatkozó felosztásában alapvetően a Bulla–Mendöl-féle régiókat követi, a dualizmuskori tájfelosztása pedig szintén természetföldrajzi meghatározottság alapján meghatározható 4 nagy gazdasági tájtípust különít el, amelyekre alapozva 10 társadalomföldrajzi régiót határoz meg. A dualizmuskori Magyarország társadalmi földrajzának egyik legnagyobb szakértője, Beluszky Pál 12 mutató aggregálásával vázolja fel a századelő Magyarországnak modernizációs zónáit. A mutatók között a társadalmi modernizáció megszokott szempontjai (iskolázottság, közegészségügy, városiasodás) mellett, a gazdasági jellegű indikátorok (gyáripari keresők, nem agrárkeresők aránya, hitel- és betétállomány) kapnak kiemelt szerepet. Budapestet a modernizáció hídfőállásának nyilvánítva, tőle távolodó rétegekben további 4 modernizációs zónát vázol fel, melyeket etnikai, településszerkezeti és helyenként közigazgatási tényezők alapján tovább bont, összesen 9 társadalomföldrajzi régiót alkotva.⁹ Nagy Marianna a mezőgazdasági teljesítményadatok klaszterelemzésével a 20. század eleji Magyarországon 20 agrárrégiót különített el egymástól, melyeket 7 nagyrégióba rendezett. Az elemzés alapján meghatározott nagyrégiók alapvetően a természetföldrajzi régiók eloszlását követik, azzal a különbséggel, hogy a klaszteranalízis egy régióba kapcsolta a Kisalföldet és a Dunántúlt, valamint (Beluszkyhoz hasonlóan) a Partiumban, illetve a Felvidék és a Nagyalföld között egy nagy kiterjedésű átmeneti zónát azonosított be.¹⁰ Gulyás László Fodor Ferenc, Princz Gyula, Beluszky Pál és Tóth József dualizmuskori régiófelosztási modelljeinek, valamint az Országos Statisztikai Hivatal 1880-as években kialakított statisztikai régiói által használt régiófelosztási tényezőinek integrálásával, továbbá ezek kiegészítésével 11 társadalmi-gazdasági régiót határozott meg a 20. század eleji Magyarországon.¹¹ Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a dualizmuskori Magyarország társadalmi-gazdasági átalakulásának gyorsasága következtében 1920-ban a régiófejlődés is átmeneti fázisban volt, aminek tényezőit a trianoni határok meghúzásakor egyáltalán nem vették figyelembe.

A fent felsorolt, jelentős szakmai háttérrel felsorakoztató régiómodellek homogén régiókra osztják Magyarország teljes területét. Egyes régióiknál gyakran még központ sem kerül meghatározásra, a rendezőelv

nem a régióon belüli térelemek alá- és fölérendeltségén, hanem a hasonlóságán alapszik. A homogén régiókban való gondolkodás összefüggésben van azzal, hogy a modellalkotó milyen jelentőséget tulajdonít a társadalomföldrajzi régiók természetföldrajzi meghatározottságának. Frisnyák Sándor és Beluszky Pál munkáikban kihangsúlyozzák, hogy Magyarországon egészen a dualizmus végéig a gazdasági tényezőkön alapuló régiók a természetföldrajzi nagytájak alapján épültek föl.¹² Erre Prinz Gyula, Bulla Béla és Mendöl Tibor, valamint Nagy Marianna is utalást tesz, régiófelosztásaik pedig egyértelműen a természetföldrajz általi meghatározottságot képviselik.

Magyarország kapcsolati alapon álló régiófelosztására vonatkozóan is számos nagyhatású modell keletkezett. A legtöbbet idézett modellek a Süli-Zakar István és Csüllög Gábor szerzőpárhoz köthetők. A szerzők különféle tanulmányaikban több történelmi korszakra vonatkozóan is leírják az ország kapcsolati alapon álló térszerkezetét.¹³ A középkori térszerkezet meghatározásánál elsősorban a térfelszín jellemzőire, a településhálózat sűrűségére és a fontosabb útvonalakra (áramlási terek) építenek. A hódoltság korában az említett alapvető tényezők kiegészülnek a három részre szakadt ország egyes részei között kialakult katonai-határmelkkel, a dualizmus korában pedig az ipari központok megjelenésével, az átalakuló településszerkezettel és a vasútvonalak kiépítésével beálló funkcionális változásokkal. Csüllög Gábor a téráramlások, piaci vonzáskörzetek alapján meghatározott középkori térségeket tércapcsolati régióknak, a dualizmus korában kirajzolódó „modernizációs tereket” gazdasági régióknak nevezi. Az aktív centrumtérségektől eltérő passzív perifériatérségeket elő- vagy háttértérségeeknek minősíti.

A Kárpát-medence térszerkezetének elemzése mellett a 2. világháború utáni Magyarország térszerkezetére vonatkozóan is komoly kapcsolati alapú régiófelosztási modellek születtek a 80-as és 90-es években. Tóth József tetraéder-modellje szerint a települések egymással dinamikus kölcsönhatásban álló természeti, társadalmi, gazdasági, valamint infrastruktúrális szférák rendszeréből épülnek föl. A társadalmi teret alapvetően a települések mérete, funkciói, elhelyezkedésük sűrűsége határozza meg. A településekből álló tér textúrájában fennálló különbségek mutatják meg a régiók központjait és jelölik ki a határait. Tóth József 80-as évek Magyarországra alkotott térszerkezeti modellje szerint Budapest és a fontosabb térszerkezeti gócként meghatározott városok, valamint az őket összekötő térszerkezeti vonalak mentén az ország jelentős része sűrűbb textúrájú térszerkezeti vázat képez, köztük szigetszerűen helyezkednek el a lazább textúrájú területek.¹⁴ Süli-Zakar István Tóth József modelljéhez hasonlóan Budapest és a fontosabb városok közötti

fő közlekedési vonalak mentén sűrű, és az általuk közbezárt térségekben ritkább textúrájú terekre osztja az ország területét.¹⁵

Krajkó Gyula a társadalomföldrajzi tér szerkezetét alapvetően a gazdasági munkamegosztás alapján mutatja be. Az általa meghatározott térszerkezet a természetföldrajzi adottságok bázisán, a településszerkezet által létrehozott környezetben valósul meg, de mindezekkel szemben a gazdaság által kialakított kényszereknek van meghatározó szerepe. Térszerkezeti modelljében a 80-as évek Magyarországot az Északi- és a Dunántúli-középhegységet magában foglaló ipari övezetre, Budapestet a nagyvárosokkal összekötő urbanizációs tengelyekre és a többi ország-részt lefedő mezőgazdasági övezetre osztotta.¹⁶

Az említett régiófelosztási modellek mellett az elmúlt évtizedekben számos igényes, de csak egy-egy kevésbé fontos szempont alapján kategorizáló régiófelosztási munka született.¹⁷ Mivel tanulmányomban az ország regionalizálásának komplex megközelítését vizsgálom, ezeknek a témám szempontjából kevésbé releváns modelleknek az ismertetésétől eltekintek.

4. A társadalomföldrajzi régióképzés nehézségei

A fentebb ismertetett térfelosztások mindegyikére jellemző, hogy a modellalkotásuk során alkalmazott struktúraképző elemek, kapcsolati rendszerek számától függetlenül, a társadalomföldrajzi tér alakításának lényegét igyekeznek megragadni. Mivel a felsorolt modellek az ország társadalomföldrajzi régióinak meghatározására irányulnak, még a természetföldrajzi alapon álló leírások is kiemelnek társadalomföldrajzi elemeket a régióalkotásuk magyarázó tényezőjéül. Az egyes modellalkotások során a következő 4 elem bizonyult a leggyakrabban alkalmazottnak:

- természetföldrajzi adottságok;
- településszerkezet;
- gazdasági tevékenység adatai, gazdasági munkamegosztás;
- közlekedés, szállítás útvonalai.

A homogén régiómodellek valóságértelmezésével szemben kifogásként megfogalmazható, hogy egy nagyrégió egyes helyei közötti hasonlóság nem bizonyítja azt, hogy közöttük valódi kapcsolat is fennáll, vagyis a régió minden helye társadalomföldrajzi értelemben valóban összetartozik.¹⁸ Erre a felvetésre a homogén régiók mellett érvelők legfeljebb azt válaszolhatják, hogy a homogén régiók helyei a külső környezettel való interakcióik (munkamegosztás, településszerkezeti kapcsolatok) során fennálló hasonlóságok miatt kerültek egy kategóriába, ami országos méretekben egységesen megkülönbözteti őket más régiók helyeitől.

A kapcsolati rendszerek alapján meghatározott régiókkal szemben kifogásként azt lehet megfogalmazni, hogy bár ezek a modellek a régiók képződését leginkább meghatározó társadalomföldrajzi kapcsolatok leírására törekuszenek, valójában ezt viszonylag ritkán sikerül megvalósítani. A központ és a vonzáskörzet kapcsolatát Walter Christaller központi hely modellje óta több tényező alapján igyekeznek kimutatni, amely során szükség lenne a gazdasági munkamegosztás kapcsolatainak feltárására, a közlekedési, szállítási forgalom tartalmi megismerésére. Ez a probléma ráadásul egyre súlyosabbá válik, ha a magyar történelem korábbi időszakaira nézve próbálunk kapcsolati alapú régiómodelleket felállítani. A gazdasági statisztikák a modern korban is alapvetően a gazdasági szervezetekre vagy térségekre vonatkozó kibocsátási és teljesítményadatokat tartalmazzák, de nem nyújtanak információt az egyes tájegységek közötti gazdasági kapcsolatok feltárásához. Ez a probléma természetesen a sokat vizsgált dualizmuskori térszerkezet vizsgálatánál is fennáll, a korábbi évszázadokra nézve pedig legfeljebb csak egyes oklevelekből, urbáriumokból, összeírásokból nyerhetők töredékes információk, illetve településsűrűségekre vonatkozó adatok állhatnak rendelkezésünkre.

A vonzáskörzetekkel és áramlásokkal kapcsolatos régióképzéssel szemben megfogalmazható másik probléma az, hogy egészen a dualizmus koráig nehezen képes a modelljébe illeszteni a magyar gazdasági kibocsátás túlnyomó többségét adó tevékenységeket. Már a kora középkortól kétségtelenül léteztek Magyarországon olyan gazdasági tevékenységek, melyek vonatkozásában a Kárpát-medence egységes gazdasági térként, sőt a nemzetközi kereskedelem részeként funkcionált (só, nemesfémek, néhány céhes ipari termék kereskedelme, később bizonyos időszakokban ezek jelentőségét átvette a bor, a szarvasmarha és a gabona kivitele). Jórészt ezekre a gazdasági tevékenységekre épülve erősödtek meg az átkelőhelyeken és a vásárvonalakon létrejött kereskedelmi központok. A sikeres példák ellenére azonban a 13. századig a Magyarországon folytatott gazdasági tevékenység túlnyomó részét a természeti gazdálkodás, később az önellátó, helyi termelés határozta meg. Az ezt követő évszázadokban kialakult korlátozott áruterelés pedig a legtöbb esetben a közeli helyi piacok keretében zajló árucseré formájában jelent meg, amivel összefüggésben csak kisméretű vonzáskörzetekről beszélhetünk.¹⁹

Mivel a modern ipari áruterelés megjelenéséig a magyar gazdasági tevékenységek túlnyomó része regionális méretekben nem állt egymással kereskedelmi kapcsolatban, ezért véleményem szerint a kapcsolati alapon álló régióalkotás szigorú logikája alapján a dualizmus koráig gaz-

dasági régiókat nehéz Magyarországon kimutatni. A Frisnyák Sándor és Beluszky Pál által megfogalmazott állásponttal²⁰ egyetértve úgy gondolom, hogy a helyi termelés és kézműipar által dominált, csak a közvetlen környezettel munkamegosztásban álló országrészek gazdasági régióira elsődleges hatással a természeti környezet volt. Ez alól kivételt képeznek az országos vagy nemzetközi kereskedelembe bekapcsolódó áruk termelői és kereskedelmi elosztó központjai, de ezek inkább szigetszerűen jelentek meg a helyi termelés által meghatározott környezetben, mintsem régióalkotó tényezőkként.

Az ipari tömegtermelés megjelenésével, a vasúti szállítás elterjedésével és a Kárpát-medence világ gazdaságba való egyre intenzívebb bekapcsolódásával az ország gazdasági szerkezete megváltozott, gazdasági és társadalomföldrajzi régiói is jelentősen átalakultak. Noha a dualizmus kori gazdaságot a tömeges árutermelés alakította át gyökeresen, Magyarország akkori növekedési modellje még az agrárgazdaságra épült, ami a természetföldrajzi adottságoknak a gazdaság térszerkezetére kifejtett erős hatását fenntartotta. A két világháború közötti időszakban és a szocializmus korszakában a viszonylagos autarchia, a nemzetközi kereskedelembe és munkamegosztásba való mérsékelt beilleszkedés vált fontos gazdaságszervező tényezővé. Általános tendenciaként leírható a korábban nagyméretű piacra kiépült agrárgazdaság visszafejlődése, és a belső ellátást szolgáló energetikai, bányászati, nehézipari és könnyűipari ágazatok, illetve az ezeket kiszolgáló térségek fejlődése. Az ipar és a terciér ágazatok előtérbe kerülésével a régióképző tényezők köréből fokozatosan visszaszorul a természetföldrajzi meghatározottság.

5. Kísérlet Magyarország jelenlegi társadalomföldrajzi régióinak meghatározására

A 20. század utolsó és a 21. század első évtizedeiben Magyarország ismét gyors ütemű és jelentős átalakulásokat ment keresztül. A társadalomföldrajzi változások elemzése során egyre általánosabb az a vélemény, hogy a régióképzés tényezői közül jelenleg a gazdasági tényezőknek van meghatározó szerepe.²¹ Az alábbiakban a 2010-es évek Magyarországának természetföldrajzi térszerkezetét a nagy nemzetgazdasági ágak kibocsátásának és teljesítményének alakulása alapján szeretném régiókra osztani. Tekintettel arra, hogy a rendszerváltás utáni magyar gazdaság folyamatait az ipar és a szolgáltatások átalakulása határozta meg, napjaink legfontosabb régióképző tényezőjét ennek a két nemzetgazdasági ágának a területi súlyponteltolódásai képezik.

A 80-as években még inkább csak látenszen létező dezindusztrializáció a 90-es években felgyorsult, az ipar GDP előállításban képviselt aránya csökkent. A mezőgazdaság súlya a szocialista évtizedekhez képest tovább marginalizálódott. A korábban meghatározó két nagy nemzetgazdasági ág visszaszoruló pozícióit a szolgáltatási ágazatok töltötték be. 2010-től az ipar GDP-n belüli arányának mérséklődése megállt és súlyának ismételt erősödése figyelhető meg. Az összesített adatok mögött azonban az iparon belül is jelentős szerkezeti, szervezeti és természetesen tulajdonviszonyokat érintő átalakulás zajlott. A 90-es, 2000-es évek legdinamikusabb ipari ágazatai a szocializmus éveiben kevésbé fejlesztett elektrotechnikai-, híradástechnikai ipar és a járműipar lettek, de ezt a szerepet a 2010-es években már egyedül a járműipar tölti be.

Az ipar szerkezeti változásainak köszönhetően a magyar gazdaság térszerkezete is jelentősen átalakult az elmúlt 25 évben. Az új gépipari beruházások már nem a középhegységek nyersanyag és energiatengelyéhez, hanem a logisztikai feltételekhez és a munkaerő adottságaihoz igazodtak. Az elsődleges telepítési térségek a nyugat- és észak-dunántúli megyék (Vas, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér) és Budapest tágabb környezete lettek. Nem sokkal később az Északi-középhegység aljában futó autópálya mentén is megindult a keleti irányú terjeszkedés (Jászfényszaru, Hatvan, Miskolc, Debrecen és környéke), dél felé pedig Jászberény, Szolnok térségében keletkeztek jelentős ipari beruházások. A Mercedes kecskeméti beruházása új, előzmény nélküli, erőteljes ipari központot hoz létre Bács-Kiskun megye közepén.

Budapestről folytatódik az ipar kitelepülése, de a főváros tágan vett körzete továbbra is népszerű maradt az ipari létesítmények számára. A szintén dinamikus bővülő szolgáltatási ágazatok a legerőteljesebben Budapesten és környékén fejtik ki tevékenységüket. A kereskedelemi és logisztikai központok elsősorban a főváros agglomerációjában, másodsorban a nagy autópályák mentén jöttek létre. Budapest nemcsak az ország közigazgatási és kulturális életének központja, hanem a pénzügyek, a turizmus és az ingatlanügyletek legfontosabb helyszíne is. Az új típusú tevékenységek előtérbe kerülésével megfigyelhető, hogy Budapest gazdasági kisugárzó hatása a korábbiaknál nagyobb térségre terjed ki, amelyen belül szoros munkamegosztás figyelhető meg.²²

A rendszerváltást követően a privatizációval, a működőtőke beáramlással, valamint az Európai Unió egységes piacához való csatlakozással a magyar gazdaság az egyre inkább globalizálódó világgazdaság részévé vált. A multinacionális vállalatok magyarországi leányvállalatánál vagy az országon belül több telephelyen működő cégek (pl. kiskereskedelmi láncok) egy településre bejegyzett cégközpontjainál felmerülő teljesít-

ménymérések nehézségeinek kiküszöbölésére Csomós György olyan komplex mutatót alkotott, amely viszonylag pontosan mutatja be az adott településen végzett gazdasági tevékenységnek a magyar gazdaságon belüli súlyát.²³ A mutató a helyben működő vállalatok adózott eredményét, értékesítésük nettó árbevételét, export értékesítésük nettó árbevételét, összes kibocsátásukat, mérlegfőösszegüket, saját tőkéjüket és az általuk előállított bruttó hozzáadott értéket egyesíti az ún. településgazdasági súly (TGS) mutatószámába. Az összes település TGS-ének összege 100, az adott település TGS-e az ország gazdasági teljesítményében betöltött súlyát mutatja.

Csomós György számításai szerint az 1992-es és a 2011-es évben a legnagyobb gazdasági teljesítménnyel rendelkező 20 magyarországi település az alábbi volt:

1. táblázat: A legmagasabb TGS értékekkel rendelkező 20 magyarországi település 1992-ben és 2011-ben

Table 1.: The 20 Hungarian settlements with the highest TGS values in 1992 and 2011

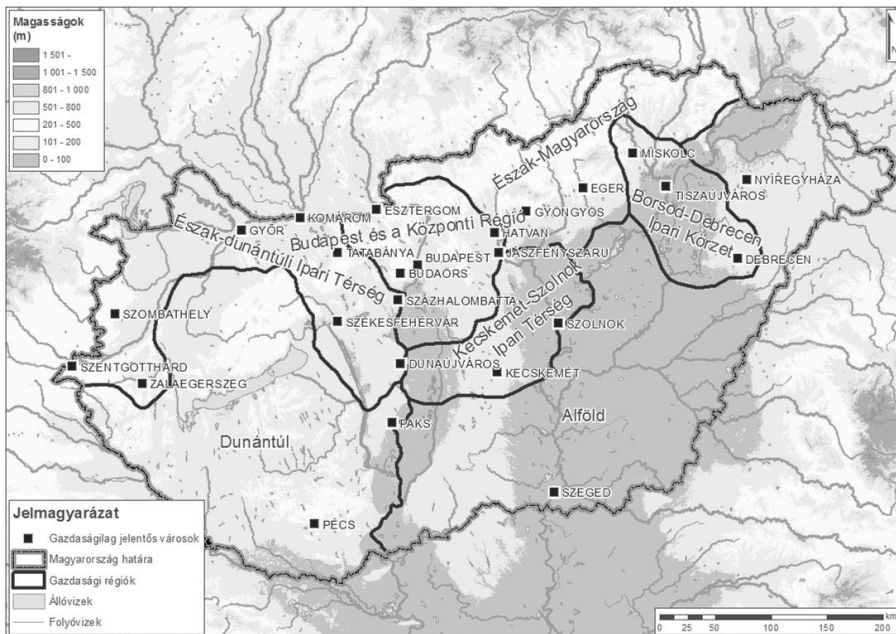
Rang-sor	Település	TGS 1992	Település	TGS 2011
1.	Budapest	47,97	Budapest	45,72
2.	Győr	2,37	Győr	5,19
3.	Debrecen	2,06	Szombathely	2,26
4.	Pécs	1,83	Budaörs	2,24
5.	Szeged	1,67	Debrecen	2,07
6.	Miskolc	1,53	Székesfehérvár	1,91
7.	Paks	1,33	Újlengyel	1,65
8.	Székesfehérvár	1,30	Szeged	1,01
9.	Dunaújváros	0,97	Komárom	0,97
10.	Szombathely	0,90	Miskolc	0,94
11.	Tiszaújváros	0,87	Nyíregyháza	0,88
12.	Nyíregyháza	0,86	Kecskemét	0,87
13.	Szolnok	0,79	Jászfényszaru	0,77
14.	Nagykanizsa	0,74	Pécs	0,75
15.	Kecskemét	0,70	Törökbálint	0,74
16.	Zalaegerszeg	0,68	Csomád	0,70
17.	Békéscsaba	0,68	Esztergom	0,67
18.	Kaposvár	0,58	Dunaújváros	0,65
19.	Veszprém	0,56	Paks	0,58
20.	Hajdúszoboszló	0,54	Tiszaújváros	0,57

Forrás: Csomós György (2013): Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltozása 1992 és 2011 között. Területi Statisztika. 2013/6. szám. 533. old.

Az 1992 és 2011 közötti teljesítmények értékelésénél fontos szem előtt tartani, hogy ebben az időszakban a magyar GDP mintegy 50%-kal emelkedett. Azokon a településeken, amelyek szinten tartották vagy növelték TGS értéküket, komoly gazdasági teljesítménynövekedés következett be a vizsgált 20 évben. Csomós György TGS táblázata egyrészt jól mutatja, hogy a magyar gazdaságban mintegy 150 éve kialakult budapesti túlsúly a gazdaság szerkezetének átalakulása ellenére a mai napig változatlanul fennáll. A rangsorváltozások és súlyeltolódások másrészt érzékeltetik az elmúlt időszakban bekövetkezett regionális gazdasági átalakulásokat. (A 2011-es rangsorban kakukktójásként megjelenő Új-lengyel és Csomád a Magyarországon 20 éve létező, tényleges belföldi tevékenység nélküli offshore cégek jelenlétére enged következtetni. A régióképzés szempontjából hatásuk figyelmen kívül hagyható.)

A fentiekben tárgyalt tendenciák és adatok alapján a rendszerváltást követő időszakban kialakult magyarországi társadalomföldrajzi-gazdasági régiókat az alábbi térképi ábrán is látható módon határozhatjuk meg:

1. térkép: Magyarország társadalomföldrajzi régiói napjainkban
Map 1.: Hungary's social geographic regions today



Forrás: Saját szerkesztés. Grafika: Simon Bertalan

Budapest és beszállítói, munkaerőpiaci vonzáskörzete (Budapest és a Központi Régió) Pest megyén túlra is kiterjed, de a gazdasági aktivitás nem elsősorban az iparnak, hanem a tercier ágazatok terjedésének kö-

szönhető. Székesfehérvár és környéke, valamint az ország északnyugati megyéi és Vas megye (Észak-dunántúli Ipari Térség) dinamikus újraiparosításon mentek keresztül, ami elsősorban a gépiparba beruházó külföldi multinacionális cégeknek köszönhető. Hasonló, külföldi gépipari beruházásoknak köszönhetően Kecskemét és széles vonzáskörzete, valamint Szolnok és környéke (Kecskemét-Szolnok Ipari Térség) új ipari körzetté válik.

A külföldi gépipari beruházásoknak köszönhetően ismét erősödő miskolci, és az életerős vegyiparnak köszönhető dél-borsodi térség, valamint az új külföldi gépipari beruházások alapján ipari központtá fejlődő Debrecen fokozatosan összeérő új ipari, logisztikai zónát alkotnak (Borsod-Debrecen Ipari Körzet).

A középhegységekre és a Mecsekre illeszkedő bányászati, energetikai, ipari tengely azon térségei, melyek nem tudtak bekapcsolódni a külföldi befektetések által meghatározott reindusztrializációs folyamatba, továbbá a mezőgazdaság által dominált térségek stagnáltak vagy visszaestek. A Dunántúli- és az Északi-középhegység (Észak-Magyarország) térségében a szocializmus éveiben meghatározó bányászati és fémkohászati üzemek megszűntek vagy visszafejlődtek. A vegyipari alapanyaggyártás, a gyógyszeripar és a gumiipar ugyanakkor jól átvészelték a rendszerváltást, külföldi és magyar tulajdonosokkal sikeresen működik tovább. A gumiiparban több jelentős külföldi cégalapítás is történt.

A Dunántúl és az Alföld fejlődése, Észak-Magyarországhoz hasonlóan, egyelőre elmaradt az elmúlt 25 év országos gazdasági növekedésétől. Ezek a régiók a külföldi működőtőke számára még nem váltak eléggé elérhetővé. A helyi vállalatoknak még nem sikerült olyan növekedési modellt kialakítaniuk, amely az elhelyezkedésükből fakadó tényezőkre és a rendelkezésükre álló erőforrásokra építve az ország többi régiójához való felzárkózást biztosíthatná.

6. Következtetés

Magyarország társadalomföldrajzi térszerkezetének 90-es évek óta zajló átalakulását a legerőteljesebben a gazdasági szerkezetváltás határozza meg. A térszerkezet alakulását a gazdaság kibocsátásának és teljesítményének adatai alapján kijelölt homogén régiók alapján a legegyszerűbb felrajzolni. Az így nyert régiófelosztást más tényezők alapján kialakított, hátrányos helyzetű kistérségek lehatárolására használt modellek is megerősítik.²⁴ A kapcsolati rendszerek alapján meghatározott régiófelosztásra a jövőben új lehetőséget kínálhatnak a gazdasági szereplők együttműködéseiről keletkező új típusú adatok, esetleg céginformációs

rendszerekből nyert részletes információk elemzései, melyek segíthetnek a tényleges gazdasági kapcsolatokat is megjelenítő térszerkezeti modellek megalkotásában.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2013): Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra, *Földrajzi Közlemények* 2013. 137/4. 344–363. old.
2. Benedek József (2010): Tér és regionalizálás. In. Süli-Zakar István (szerk.): *Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.* 113–145. old.; Rajon- és régióelméletek. In. Tóth József (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I–II. Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft. (2014)* 491–500. old.; Süli-Zakar István több munkájában a funkcionális alapú régióalkotásra a regionalizmus, a formális alapon álló régióalkotásra regionalizáció kifejezést használja. A formális térelemek leírását Hajdú Zoltán politikai vagy közigazgatási földrajznak nevezi.
3. Próbáld Ferenc ezek körét még kibővíti a térségfejlesztési és a szociálpolitikai tényezőkre is. Próbáld Ferenc (2007): *Társadalomföldrajz és regionális tudomány. Tér és Társadalom* 2007/1. szám. 21–33. old.
4. Süli-Zakar István (2010): A régió: földrajzi integráció. In. Süli-Zakar István (szerk.): *Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.* 145–156. old.
5. Hajdú Zoltán (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.* 59. old.; „A táj államot szül” foglalta össze Prinz Gyula a „tájállam–államtáj” gondolatot. Levezetése szerint, a történelem során Magyarország térszerkezeti változásainak legfontosabb irányát az képviselte, hogy a középső Duna-medencékre támaszkodó magyar állam „e medencéket körülvevő hegybástyákra rakta le határjelző oszlopait”, azaz „...a magyar állam belenőtt a természetes geográfiai régióba”; Prinz Gyula (1914): *Magyarország földrajza. Magyar Földrajzi Intézet Rt. Budapest.* 163., 166. old.; A természetföldrajzi adottságok, vagyis a medence-jelleg állam, társadalom és gazdaság fölött gyakorolt meghatározó szerepét Cholnoky Jenő a következőképpen foglalta össze: „Nem a közös nyelv, nem a közös vallás, nem a közös faj teszi a medence lakosságának összetartozandóságát, hanem csakis a gazdasági egymásra-utaltság. S ez olyan törvény, amely ellen nincs apelláta.”; Cholnoky Jenő (1920): *Magyarország területének épsége tudományos földrajzi szempontból. Új Magyar Szemle.* 1920/3. szám. 291. old.
6. Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Teleki Pál (1938): *Magyar földrajz, I–III. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. Budapest.*; Bulla Béla–Mendöl Tibor (1947, 1999): *A Kárpát-medence földrajza. Az Országos Köznevelési Tanács 1947. évi kiadása alapján közreadta a Lucidus Kiadó. Budapest.*
7. Fodor Ferenc (1924): *Magyarország gazdaságföldrajza. Pátria. Budapest.*; Fodor Ferenc (1924): *Magyarország gazdasági földrajza, Tudományos Földrajz Kézikönyvei* 3. kötet. Franklin Társulat. Budapest.

8. Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920), In. Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza.
9. Beluszky Pál (2008): Magyarország településállománya, településhálózata In. Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 147–293. old.
10. Nagy Mariann (2005): Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején, In. Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza I. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 322–396. old.
11. Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-Európai Közlemények. 2010/4. szám. 140–148. old.
12. Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920), In. Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza Beluszky Pál (2008): Kárpát-medence országrészeinek (régióinak?) rövid jellemzése. In. Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 359. old.
13. Csüllög Gábor (2001): Magyarország történeti térszerkezete és hatása a mai téralakításra. Földrajzi Konferencia, Szeged. URL: <http://docplayer.hu/14932341-Magyarország-történeti-térszerkezete-es-hatása-a-mai-teralakításra-csullög-gabor-1.html>; Csüllög Gábor (2008): Régiók a Kárpát-medencében: múlt vagy jövő? Közép-európai közlemények. 2008/1. szám 54–59. old.; Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In. Süli-Zakar István (szerk.): Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 37–73. old.
14. Tóth József (1994): Települések és közigazgatás. In. Perczel György és Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Lóránd Tudományegyetem természettudományi Kar. Budapest. 355–382. old.
15. Süli-Zakar István (1997): Régiók a földrajzi térben. Comitatus 1997/3–4. 7–16. old.
16. Krajkó Gyula (1994): Gazdasági körzetek elméleti és módszertani kérdései. In. Perczel György és Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Lóránd Tudományegyetem természettudományi Kar. Budapest. 397–413. old.
17. Ilyen pl. Rechnitzer János innováció-terjedési modellje és Bajmóczy Péter–Balizs Dániel falutípusokon nyugvó régiófelosztása.; Rechnitzer János (1993): Innovációs pontok és zónák, választási irányok a térszerkezetben. In. Enyedi György (szerk.) Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. KJK. Budapest 75–102. old.; Bajmóczy Péter–Balizs Dániel (2014): Magyarország településhálózati régiói a 20. század elején. Településföldrajzi Tanulmányok. 2014/1. szám 18–35. old.
18. „Csüllög G. arra mutatott rá, hogy ... egy, a Dráva-síkján fekvő és egy Felső-Tisza-vidéki falunak is hasonló a természetföldrajzi környezete és ebből adódóan a gazdálkodása is, de soha nem jött létre közöttük sem-

- milyen regionális (közigazgatási, gazdasági, etnikai stb.) térkapcsolat, nem volt közös központjuk. Ami közös bennük: egy természetföldrajzi nagytájhoz az Alföldhöz tartoznak. De ugyanígy nem mutatható ki térbeli kapcsolódás egy kistáji és egy baranyai település között sem, bár mindkettő a Dunántúlhoz tartozik.”; Gulyás László (2013): Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra, *Földrajzi Közlemények* 2013. 137/4. 358. old.
19. Berényi István (2012): Kultúrtájfejlődés a 11–15. században In. Dövényi Zoltán (szerk.): *A Kárpát-medence földrajza*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 379–382. old.; Bácskai Vera–Nagy Lajos (1984): *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 20. Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920), In. Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza Beluszky Pál (2008): *Kárpát-medence országrészeinek (régiónak?) rövid jellemzése*. In. Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs*. 359. old.
 21. „A térstruktúrák elemzésénél a természetföldrajzi adottságok súlyozott figyelembevételét nem tartom szerencsésnek, bár a kistájoknak a lokálpatriotizmus kialakulásában meghatározó szerepe lehet. A természetföldrajzi tájakkal szemben a régióképzésben alapvető szerepet játszik a gazdasági tér, a gazdasági élet szereplői (egyéni vállalkozók, gazdasági társaságok, költségvetési és nonprofit intézmények) a legaktívabb régióformálók.”; Bernek Ágnes–Süli-Zakar István (1997): *Régiók, regionális folyamatok a világgazdaságban. Tér és társadalom* 1997/4. szám. 85–104. old.
 22. Barta Györgyi–Czirfusz Márton–Kukely György (2008): *Újraiparosítás a nagyvilágban és Magyarországon. Tér és Társadalom*. 2008/4. szám. 1–20. old.
 23. Csomós György (2013): *Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltása 1992 és 2011 között. Területi Statisztika*. 2013/6. szám. 529–551. old.
 24. Pénzes János (2015): *A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. Területi Statisztika*. 2015/55. szám. 206–232. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barta Györgyi–Czirfusz Márton–Kukely György (2008): *Újraiparosítás a nagyvilágban és Magyarországon. Tér és Társadalom*. 2008/4. szám. 1–20. old.
URL: http://epa.oszk.hu/02200/02251/00033/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2389.pdf
- Beluszky Pál (2005): *A társadalmi-gazdasági folyamatok színtere – az ország természeti adottságai*, In. Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza I. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs*. 71–103., 396–445. old.
- Beluszky Pál (2008): *Magyarország településállománya, településhálózata*. In. Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs*. 147–293., 359. old.

- Benedek József (2010): Tér és regionalizálás. In. Süli-Zakar István (szerk.): Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 113–145. old.
- Berényi István (2012): Kultúrtájfejlődés a 11–15. században In. Dövényi Zoltán (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest. 379–382. old.
- Berek Ágnes–Süli-Zakar István (1997): Régiók, regionális folyamatok a világgazdaságban. Tér és társadalom 1997/4. szám. 85–104. old.
- Bulla Béla–Mendöl Tibor (1947, 1999): A Kárpát-medence földrajza. Az Országos Köznevelési Tanács 1947. évi kiadása alapján közreadta a Lucidus Kiadó. Budapest.
- Cholnoky Jenő (1911): A tartós államalakulásokról. Magyar Figyelő. 1911/1. szám. Budapest.
- Cholnoky Jenő (1920): Magyarország területének épsége tudományos földrajzi szempontból. Új Magyar Szemle. 1920/3. szám.
- Csomós György (2013): Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltása 1992 és 2011 között. Területi Statisztika. 2013/6. szám. 529–551. old. URL: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2013/06/csomos.pdf>
- Csüllög Gábor (2001): Magyarország történeti térszerkezete és hatása a mai téralakításra. Földrajzi Konferencia, Szeged URL: <http://docplayer.hu/14932341-Magyarország-torteneti-terszerkezete-es-hatasa-a-mai-teralakitásra-csullog-gabor-1.html>
- Csüllög Gábor (2008): Régiók a Kárpát-medencében: múlt vagy jövő? Közép-európai közlemények. 2008/1. szám 54–59. old. URL: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/11807>
- Csüllög Gábor–Frisnyák Sándor–Tamás László (2014): Történeti tájtipusok a Kárpát-medencében (11–16. század). Történeti Földrajzi Közlemények 2014/1–2. szám URL: http://zeus.nyf.hu/~foldrajz/torteneti_foldrajzi_kozlemenyek2.pdf
- Dövényi Zoltán (2012) (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fodor Ferenc (1924): Magyarország gazdaságföldrajza. Pátria. Budapest.
- Fodor Ferenc (1924): Magyarország gazdasági földrajza, Tudományos Földrajz Kézikönyvei 3. kötet. Franklin Társulat. Budapest.
- Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920), In. Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza.
- Frisnyák Sándor (1999): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Győri Ferenc–Pál Ágnes (2016): Az ipari termelés szerepének és területi szerkezetének változása Magyarországon napjainkban. Közép-Európai Közlemények. 2016/1. szám. 22–39. old. URL: <http://vikek.eu/wp-content/uploads/2017/03/KEKNo322016.1.sz%C3%A1m.pdf>
- Gyulavári Antal (1990): Gazdaság. In. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.) Társadalmi riport 1990. TÁRKI. Budapest. 56–86. old. URL: http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-284/publikaciok/tpubl_a_284.pdf

- Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-Európai Közlemények. 2010/4. szám. 140–148. old. URL: <http://vikek.eu/wp-content/uploads/2014/02/KEK-11.pdf>
- Gulyás László (2013): Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra, Földrajzi Közlemények 2013. 137/4. 344–363. old. URL: <https://www.foldrajzitasasag.hu/kiadvanyok/foldrajzi-kozlemenyek/124-foldrajzi-kozlemenyek-2013-137-evf-4-szam>
- Hajdú Zoltán (2005): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Kiss Éva (2002): A magyar ipar térszerkezeti változásai. Földrajzi Értesítő. 2002/3–4. szám URL: http://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/FE2002/FE20023-4_347-364.pdf
- Kiss Éva (2011): A válság területi konzekvenciái az iparban. Területi Statisztika. 2011/2. szám, 61–181. old. URL: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2011/02/kiss.pdf>
- Kókai Sándor (2016): Adalékok a történelmi Magyarország városhierarchiájához (1870). Történelmi Földrajzi Közlemények 2016/3–4. szám URL: http://zeus.nyf.hu/~foldrajz/torteneti_foldrajzi_kozlemenyek7.pdf
- Krajkó Gyula (1994): Gazdasági körzetek elméleti és módszertani kérdései. In: Perczel György és Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Lóránd Tudományegyetem természettudományi Kar. Budapest. 397–413. old.
- Nagy Mariann (2005): Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején, In: Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történelmi földrajza I. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 322–396. old.
- Nemes Nagy József (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. Földrajzi Közlemények 1996/1. szám. 31–48. old. URL: http://real-j.mtak.hu/10118/1/FoldrajziKozlemenyek_1996.pdf
- Nemes Nagy József – Lócsei Hajnalka (2015): Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013). Területi Statisztika. 2015/2. szám. 100–121. old. URL: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2015/02/nemes_locsei.pdf
- Pénzes János (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. Területi Statisztika. 2015/3. szám. 206–232. old. URL: <http://real.mtak.hu/29599/1/penzes%20%281%29.pdf>
- Prinz Gyula (1914): Magyarország földrajza. Magyar Földrajzi Intézet Rt. Budapest.
- Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Teleki Pál (1938): Magyar földrajz, I–III. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Próbáld Ferenc (2007): Társadalomföldrajz és regionális tudomány. Tér és Társadalom 2007/1. szám. 21–33. old. URL: <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/1091/2179>
- Süli-Zakar István (1997): Régiók a földrajzi térben. Comitatus 1997/3–4. 7–16. old.
- Süli-Zakar István (2010): A régió: földrajzi integráció. In: Süli-Zakar István (szerk.): Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 145–156. old.

- Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In. Süli-Zakar István (szerk.): Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 37–73. old.
- Tóth József (1994): Települések és közigazgatás. In. Perczel György és Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Lóránd Tudományegyetem természettudományi Kar. Budapest. 355–382. old.
- Tóth József–Golobics Pál (1996): Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. In. Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. 107–119. old.